

19. BÖLÜM / CHAPTER 19

RUMELİ BÖLGESİ'NİN MUHTELİF ŞEHİRLERİNDEKİ ENGELLİLERİN İSTATİSTİKLERİ VE OSMANLILARIN ENGELLİLERE YAKLAŞIMI

STATISTICS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN VARIOUS CITIES OF RUMELIA AND OTTOMAN APPROACHES TOWARD DISABLED PEOPLE

Huriye EMEN*

*Araştırmacı-yazar, Ankara, Türkiye
e-posta: huriyeemen@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.19

ÖZ

Engellilik, tarihin her döneminde devletlerin, yaşamın bir gerçeği olarak var olagelmıştır. Devletler, toplum içerisinde, dezavantajlı grup olarak kabul edilen engellilere yönelik bazı politikalar geliştirmiştir. Sosyal devletin gereği olarak Osmanlı Devleti'nin de hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürmekte olan söz konusu kesime karşı bazı ayrıcalıklar tanıdığı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yer alan muhtelif şehirlerini örneklem olarak ele alıp, ilgili sahada engelli sınıfına dâhil edilmesi gerekenleri tespit etmek ve devletin ilgili sınıfa karşı tutumunu ortaya koymak için hazırlanmıştır. Araştırmacının istatistikleri tahrir defterlerinden, Osmanlı Devleti'nin engellilere yönelik tutumuyla alakalı veriler ise mühimme defterleri ile Ali Emiri ve İbnülemin tasniflerindeki bazı evraklardan temin edilmiştir. Çalışma ağırlıklı olarak 16. yüzyıla sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, marîz, ma'lûl, a'mâ, sâhib-i firâş

ABSTRACT

Disability has been a fact of life for all states and in all periods. States have developed a variety of policies for disabled people, often regarded as a disadvantaged group. Archival documents demonstrate that the Ottoman state offered certain privileges to its disabled subjects. Based on a sample collected from a number of cities in Ottoman Rumelia, this study attempts to identify those included in the disabled category and to explore the state's attitude toward this group. Cadastral surveys have been used for statistical purposes, while the attitude of the Ottoman state towards the disabled has been described on the basis of data extracted from the Registers of Important Affairs and documents in the Ali Emiri and İbnülemin collections. This study was limited substantially to the 16th century.

Keywords: Disable, crippled, invalid, blind, bedridden

Giriş

Engelli; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıpları nedeniyle topluma diğer bireylerle birlikte eşit şartlarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenmiş olan bireyi ifade eder.¹ Engellilik, doğuştan ya da sonradan meydana gelebilecek bir kısıtlılık halidir. Kişiler, fiziksel olarak işitme, duyma, konuşma gibi temel duyularının kullanımında çeşitli seviyelerde kısıtlı olabilecekleri gibi bedensel bir takım becerileri yerine getirmekten mahrum da olabilmektedir. Bunların yanında engellilik sadece fiziksel işlevlerin yoksunluğunun yanında ruhsal, zihinsel açıdan beklenen tam sağlıklı olma koşulunu taşıyama halini de kapsar.

Engellilerin sosyal yaşamın içerisine aktif katılımlarının sağlanmasında süregelen bir kısım destekler söz konusu olmuştur. Bazı devletlerin engelli vatandaşlara sağlamış olduğu imkânlar, sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma kavramları çatısında toplanabilir. İlkçağlarda aile içi dayanışma, tarım ekonomisine geçişten sanayileşme öncesine kadar sosyal güvenlikte önemli bir yere sahip olmuştur. Üretim açısından çalışanlardan birinin hastalanması, ölmesi veya iş göremez hale gelmesiyle işbölümü ve yardımlaşmayla işin devamlılığı sağlanmıştır. Böylece toplumda hasta, sakat, yaşlı ve çocuk gibi üretime hiç katılamayan ya da sınırlı destek verebilen grupların geçindirilmesinde büyük güçlükler yaşanmamıştır. Ortaçağ'da İslam ve Hristiyan devletlerde sosyal güvenlik çatısı altında engelli kesime bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Söz konusu ayrıcalıklar, Hristiyan devletlerde manastırlar, şövalye tarikat teşkilatları, hastane kardeşlik birlikleri ve meslek grupları içerisindeki yardımlaşmalar tarafından gerçekleştirilmiştir.²

İslam dünyasının engellilere bakış açısı hep pozitif yönde olmuştur. İslam'ın ilk yıllarından itibaren engelliler, Medine şehir devletinin pek çok kademesinde hizmet vererek toplumla olan intibakları sağlanmıştır. Halifeler, Emevi ve Abbasiler dönemlerinde de engellilere karşı olan olumlu yaklaşım politikaları devam etmiştir. Selçuklular döneminde engelliler için pek çok yatırım yapılmıştır. Bu dönemde tesis edilen sosyal yardım müesseseleri, zaviyeler, hastaneler, hanlar, hamamlar gibi yerler, bu kısıtlı kesimin faydalanabileceği olanaklar sunmuştur.³

Osmanlı Devleti döneminde sağlanan imtiyazları aile içi dayanışma, meslek teşekkülleri çerçevesinde yapılan yardımlaşmalar ile dini, ahlaki ve geleneksel değerler çerçevesinde meydana gelen çeşitli yaklaşımlar oluşturmaktadır. Aile içi yardımlaşma sosyal güvenliğin

-
- 1 Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkındaki Yönetmelik (2019, 20 Şubat). *Resmi Gazete*, 30692, <http://resmigazete.gov.tr/arsiv/30692.pdf>
 - 2 Sait Dilik, "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 43/1 (1988): 41-55.
 - 3 Salim Özer, "İslam ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı", *Bilimname* XXVIII/1 (2005): 61-63.

esasını oluşturmuştur. Ahilik ve lonca mesleki teşkilatları ise dayanışma adına kendi üyelerine, üyelerinin akrabalarına çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Vakıflar, maddi durumu iyi olan kimseler tarafından sosyal yardım ve sosyal güvenlik hizmetleri sunulmuştur.⁴

1. Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Engelliler

1.1. Engellileri İfade Eden Sözcükler ve Anlamları

Osmanlı arşiv vesikalarında engellileri ifade ettiği anlaşılan pek çok terim kullanılmıştır. Nüfus ve vergi amaçlı olarak tutulmuş olan tahrir defterlerinde, vergi hanesi isimlerin üzerinde *a'mâ, kötürüm, alîl, ma'lûl, çolak* (kulak), *marîz, illetli, sâhib-i firaş, dîvâne, mecnûn* gibi kaydı düşülmüş terimlerle, ilgili şahısların durumları belirtilmiştir. *Pîr-i fânî* ve *pîr-i nâtüvân* gibi çok yaşlı olanlar da devlet tarafından üretime katkıda bulunamayacağı düşüncesiyle genellikle muaf kesimden sayılmışlardır. Tahrir defterleri haricindeki diğer arşiv kayıtlarında ise engellileri ifade eden *meflûç* (felçli), *bî-zebân* (dilsiz), *lûknet* (kekeme, pelteklik, dil tutulması) sözcüklerine rastlanmaktadır. Tahrirlerde engellilerin özel olarak yazıldığı bir bölüm yokken, diğer arşiv vesikalarında seferli koğuşundan⁵ olan engellilerin ayrıca kaydının tutulduğuna dair evraklar bulunmaktadır.⁶

Arşiv evrakında engelli şahısları tanımlamak için kullanılmış olan terimlerin birçoğu yakın anlamlara sahiptir. Örneğin, *marîz*⁷ hastalıklı anlamında kullanılırken *illetli* de hastalığı olan, hasta anlamındadır. Aynı şekilde *alîl/ma'lûl* terimleri hasta, sakat anlamlarında kullanılmıştır. *Kötürüm*; alîl/ma'lûl terimlerine benzer bir anlam taşıyarak yürüyemeyecek derecede sakat, yaşlılık ve sakatlık nedeniyle yürüyemeyen, ayağa kalkamayan anlamlarını taşımaktadır. Ancak, *kötürüm* teriminde genel olarak engellilik durumunun ayakların işlevlerini tam olarak yerine getirememesinden kaynaklı anlam söz konusudur. *Pîr-i fânî* ve *pîr-i nâtüvân*, birbirlerine

4 İrfan Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013): 286.

5 Seferli koğuşu Enderun’un bir bölümüdür. İdari ve askeri personelin yetiştirilmesi için kurulmuştur. 1635 yılında IV. Murad tarafından kurulmuştur. Önceleri Enderun halkının çamaşır işlerini yaparken zamanla sanat ve spor okuluna dönüşmüştür. Saray dilsiz ve cüceleri de bu koğuştan yetişmiştir, Bkz, Mehmet İpşirli, “Enderun”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet aklı, 1995), XI: 186.

6 H.1083/M.1672 tarihli evrakta, hane-i seferliden olup pîr, ihtiyar ve marîz olanlar bir başlık, bi-zeban olanlar da başka bir başlıkta olacak şekilde isimleri ve bazıları da memleketleriyle birlikte yazılmıştır, Bkz, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin (İE), 2/176.

7 Marîz, sözlük anlamı olarak hastalıklı, hasta olan anlamındadır, Bkz, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr>; Osmanlı arşiv kaynaklarında marîzin yaralı anlamında kullanıldığı görülür: Prizren Sancağı tımar mutasarrıflarından olan, Kostaniçe fethinde hizmetleri bulunup Klis beyi ile kış seferlerine katılan, dereye düşüp marîz olan Mustafa Beye tımar verilmesine dair H.963/M.1555 tarihli mühimme kaydından marîzin düşme sonucu vücutta meydana gelen yaralanmayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır, Bkz, Başkanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Mühimme Defteri (MD), 2/1327; Babir b. Veli ile Sevdan b. Merdan’ın Lefkoşa muharebesinde düşerek marîz olduklarını anlatan başka bir mühimme kaydından ise ilgili terimin yine düşme sonucu yaralanma anlamında kullanıldığı görülmektedir, Bkz, BOA, MD, 8/506.

yakın anlamlarda kullanılan diğer terimlerdir. Çok yaşlı, güçsüz anlamlarını taşımaktadırlar. Bunun gibi vücudun belirli uzuvlarının görevlerini yapamamasından kaynaklı engellilik terimleri de kullanılmıştır. Görme engelliler için *a'mâ*, el ve kollarında fiziksel sakatlık olanlar için *çolak*, konuşma ile alakalı *lûknet* terimleri seçilmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarında sadece fiziksel değil, ruhsal engellilik durumu olanlar da kayıt altına alınmıştır. Dîvâne, mecnûn olarak ifade edilmiş olan bu kesim de belgelerde yerini almıştır.

Tahrir Defterlerinde bazı terimlerin yakın ya da eş anlamlı olmalarına rağmen aynı defterde yakın anlamlı olanların her ikisinin de kullanılmış olması anlam bakımından aralarında ayırt edici farkın olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, sözlüklerde dîvânenin anlamı deli, aklını yitirmiş olarak açıklanmakta iken mecnûn ibaresinde akıl noksanlığının sevdadan ötürü olduğuna dair açıklama söz konusudur. Aynı şekilde pîr-i fânî ve pîr-i nâtüvân çok yaşlı kimseleri ifade ederken, pîr-i nâtüvânın sadece yaşlı olanı değil aynı zamanda güçsüz olanı da nitelendir(ebil)eceği anlaşılmaktadır.

1.2. Şehirlerin İstatistikleri

Tahrir defterleri üzerinden araştırmaya tabii tutulan Edirne, Eski Zağra, Yenice Zağra, Filibe, İpsala, Dimetoka, Ergene, Hasköy, Ferecik, Tatar Pazarı, Kızılağaç, Çirmen, Yenice Çırpan, Akça Kızanlık, Keşan kazalarında 1515-1571 yılları arasında 192 engelli kaydı tespit edilmiştir. Engellilerin 76'sı pîr-i fânî (%40), 48'i a'mâ (%25), 18'i pîr-i nâtüvân (%9)⁸, 14'ü marîz (%7), 14'ü ma'lûl (%7), 4'ü mecnûn (%2), 3'ü dîvâne (%2), 3'ü kötürüm (%2), 2'si sâhib-i firâş (%1), 10 tanesi (%5) ise birden fazla engellilik durumu olanlardır.

Pîr-i fânî olanların 13'ü Edirne'de, 13'ü Eski Zağra'da, 12'si Filibe'de, 8'i İpsala'da, 7'si Dimetoka'da, 7'si Ergene'de, 5'i Hasköy'de, 1'i Ferecik'te, 1'i Tatar Pazarı'nda, 1'i Kızılağaç'ta olmak üzere tespiti yapılmıştır.

A'mâların 16'sı Edirne, 11'i Filibe, 7 si Eski Zağra, 2'si Dimetoka, 4'ü Ferecik, 3'ü Çirmen, 3'ü Hasköy, 1'i Yenice Çırpan, 1'i Ergene şehirlerinde kayıtlıdır. Defterlerde pîr-i nâtüvân olarak bahsi geçen kesimin 3'er tanesinin Akça Kızanlık, Çirmen ve Hasköy şehirlerinde, 2'sinin de Keşan'da olduğu kayıtlıdır. Edirne, Dimetoka, İpsala, Eski Zağra, Ergene'de, Yenice Çırpan ve Yeni Zağra'da 1'er kişi bulunmaktadır.

Marîzlerden 4'er kişi Edirne ve Akça Kızanlık şehirlerinde kayıtlıyken Dimetoka ile Yeni Zağra'da 2'şer kişi marîzdir. İpsala ve Filibe şehirlerinde ise 1'er kişinin marîz olduğu görülmektedir.

8 18 Pîr-i nâtüvân'ın 11'i 1515 tarihli defterden tespit edilmiştir, Bkz, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defteri (TD), 50.

2. Osmanlı Devletinde Engellilere Tanınan Ayrıcalıklar ve Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti'nde üretebilecek durumda olan herkes vergi mükellefi statüsünde sayılmıştır. Ancak, bazı kesim özel durumları nedeniyle vergiden muaf tutulmuştur. Nüfus ve vergi amaçlı kayıt altına alınmış olan tahrir defterlerinde vergi ödeyen ve muaf olan kesimi görmek mümkündür. İlgili defterlerde, vergi mükellefi olanların çift,⁹ nim,¹⁰ bennâk,¹¹ mücerred¹² gibi ne çeşit vergiye tabi oldukları belirtildiği gibi muaf olan kesimin de hangi özel durumu nedeniyle bu statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1515-1571 tarihleri arasında Rumeli Bölgesi'ne bağlı ilgili şehirlerde marîz, pîr-i fânî, ma'lûl, a'mâ, pîr-i nâtûvân, dîvâne, mecnûn, kötürüm, sâhib-i firâş gibi engelli özelliğine sahip olanların büyük ölçüde vergiden muaf oldukları tahrir ve diğer arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Söz konusu tarihler arasında ilgili şehirlerden tespiti yapılan 192 engelliden 175 (%91) kişinin vergi muafiyetinin olduğu, 17 (%9) kişinin ise üzerlerine kayıtlı vergilerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Üretimde katkısı olup vergi ödeyen kesimden 1519 tarihli deftere göre Keşan'da 1 pîr-i fânînin bennâk,¹³ Ferecik'te 1 a'mâ'nın bennâk,¹⁴ Eski Zağra'da 1 pîr-i fânî'nin bennâk¹⁵ ve 1 a'mâ'nın çift¹⁶ vergisine halen mükellef sayıldığı anlaşılmaktadır.

9 Osmanlı toprak sisteminde bir çiftlik toprağın ölçüsü kanunnameler ile tespit edilmiş olup verim kapasitesine göre 60-150 dönüm arasında değişirdi. Bu haliyle tumar, mülk ve vakıf topraklarda ziraat yapılan arazilerin temel ünitesi olarak kabul edilirdi. İlgili topraklarda tarımla iştigal eden reaya, buraları tapu ile tasarruf ederek çift vergisi ile birlikte elde ettikleri mahsulün de öşürlerini toprağın intifa hakkı kimde ise (has, zeamet, tumar, mülk) ona öderlerdi, Bkz, Halil İnalçık, "Çiftlik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), VIII: 313-314; Çift, Şer'i vergilerden olup Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki tam ya da yarım çiftliği işleyen, Vilayet tahrir defterinde raiyyet olarak kaydedilmiş, köy/şehirde yaşayan Müslümanlardan, miktarı bölgelere göre farklılık arz edecek şekilde yılda bir defa alınır, Bkz, Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 32 (1947): 496-497.

10 Tam çiftlik tasarruf etmekte olan tumar sahibinin ölümünden sonra çiftliğinin oğulları tarafından tasarruf edilebileceği, eğer iki oğlu kalmışsa çiftliğin ikisi arasında ikiye bölünebileceği kanun hükümlerinde yer almaktadır. Böylece çiftliğin veraset yoluyla ikiye bölünebileceği (nim çift) anlaşılmaktadır. Nim çiftten alınan vergi tam çiftliğin yarısı kadardır, Bkz, İnalçık, "Çiftlik", 314.

11 Osmanlı Devleti'nde vergiye esas olan ünite hanedir. Haneyi ise evli olan aile reisi oluştururdu. Eğer hane reisinin elinde çok az toprağı var ya da hiç yoksa bennâk olarak kaydedilirdi. Bennâklardan belirli bir vergi alınırdı. Bennâk toprak tasarruf etmekte ise söz konusu arazi nim çiftten daha az olmaktadır, Bkz, Feridun Emecen, "Bennâk", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992). V: 458.

12 Kelime anlamı bekâr demektir. 6 akçe vergi ödeyen mücerredler evlenince bennâk olarak kaydedilip ödedikleri vergi miktarı yeni statülerine göre yeniden düzenlenirdi, Bkz, Emecen, "Bennâk", 458.

13 BOA, TD, 77, s. 385.

14 BOA, TD, 77, s. 448.

15 BOA, TD, 77, s. 470.

16 BOA, TD, 77, s. 529.

1545 tarihinde Hasköy'de 1 a'mâ ile 1 ma'lûl çift vergisine mükelleftirler.¹⁷ Aynı tarihte Yeni Zağra'da bir ma'lûl nim,¹⁸ Filibe'de ise 1 âmâ çift vergisine tabidir.¹⁹

Defterlerden Osmanlı Devleti tabiiyetinde yaşayan gayrimüslimlerin engellilik durumlarını tam anlamıyla tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak, 1557 tarihli bir kayıttan Ergene'de âmâ bir gayrimüslimin vergi mükellefi olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

1571 yılında Kızılağaç'da 1 pîr-i fânî bennâk olarak kaydedilmişken,²¹ Eski Zağra'da yekûn kısmında kısaca ma'lûl denilmiş olanların çiftlik vergisine tabi oldukları görülmektedir.²² 1571 tarihli diğer defter kaydına göre Ferecik'te 2 a'mâ'nın ayrıca bennâk vergisine tabi olduğu,²³ İpsala'da 1 pîr-i nâtüvânın nim çift vergisi yazıldığı²⁴ tespit edilmiştir.

Vergi muafiyeti olmayan engellilerin bu durumları, hane reisi olarak yükümlülüklerinin devam etmesi, muhtemelen çocukları ya da eşleri gibi hanede toprağı işleyebilecek durumda kimselerinin olması ve zirai faaliyetlerin devam etmesiyle açıklanabilir.

Osmanlı Devletinde engelli reayaya durumlarına göre bazı ayrıcalıkların tanındığına dair pek çok arşiv kaydı bulunmaktadır. Engellilere tanınan kolaylıklar, iş imkânı, maddi yardımlar, seferden muaf tutulma, engellilik durumuna göre sefer esnasında daha kolay bir görev verme, emekli maaşı bağlama gibi konular ağırlıklı olarak vesikalarda yer almaktadır.

H.973/M.1565 tarihli arşiv kaydında Kabil adlı marîzin başvurusunda, Şah Çelebi oğlu Mehmed'in Bursa'da Umur Bey Vakfından 5 akçe maaş almakta iken öldüğü, vazifesinin boş olduğu ve bu vazifenin kendisine verilmesini talep ettiği belirtilmiştir. Kabil'in talebi kabul edilerek kendisine 3 akçe maaş bağlanmış ve vergi ödemesi de af edilmiştir.²⁵

İslam dünyasında engellilerden çeşitli şekillerde istifade edilerek onların içtimai hayatın içerisinde yer edinebilmelerine olanak sağlanmıştır. Sağır, dilsiz ve körlerin Kur'an-ı Kerim ve mevlit okumak suretiyle vazife edindikleri bilinmektedir.²⁶ Osmanlı Devleti'nde ise sağır ve dilsizler Enderun'da görev almışlardır. Devletle ilgili olan meselelerin ve konuşmaların

17 BOA, TD, 385, s. 71.

18 BOA, TD, 385, s.213.

19 BOA, TD, 385, s. 245.

20 BOA, TD, 309, s. 6.

21 BOA, TD, 498, s. 614.

22 BOA, TD, 498, s. 626.

23 BOA, TD, 494, s. 312.

24 BOA, TD, 494, s. 325.

25 BOA, MD, 15/1294

26 Ramazan Günay - Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*" XXXII/53 (2013): 56.

dışarıya iletilmemesi adına sağır ve dilsizler padişaha, hanedan üyelerine ve devlet adamlarına hizmet etmişlerdir. Farsça kullanım şekli bî-zebân olan dilsizlerin saraya alınması Fatih Sultan Mehmed zamanında veya başka bir rivayete göre Yıldırım Beyazıt zamanındadır. Asıl görevleri padişahın kapısında nöbet tutmak, onun sadrazam ve şeyhülislamla olan görüşmeleri esnasında iç hizmette bulunmak, padişah haremde iken kapıda nöbet tutmaktır. Ayrıca cellatlık, padişahın şehirde yaptığı gezilerde halka para dağıtma, padişahın gizli emirlerini ilgililere iletme vazifesi de dilsizlere aitti. Sarayda gizlilik esasına dayalı vazifeleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nde dilsizler önemli bir itibara sahiptiler.²⁷ Dilsizler Osmanlı Sarayında başdilsizlik mertebesine kadar terfi edebilirlerdi. H.1080/M.1699 tarihli bir evrakta, boş olan bî-zebânlık görevinin kendisine verilmesi için bî-zebân Arnavut Ali'nin başvuruda bulunduğu belirtilmektedir.²⁸

Osmanlı Devleti, hastalara, yaşlılara ve güçsüzlere mevcut fiziki durumlarına uygun vazifeler vererek iş gücünün devamını sağlamaya çalışmıştır. H.978/M.1570 yılında Mora'nın Halumiç nahiyesinden Mustafa, marîz olduğu ve bu sebeple gücü olmadığı için doğu seferine katılmayıp Manya Kalesi'nin muhafazasında kalan sipahilere eşlik ettiği, sefere katılmadığı dolayısıyla tımarının alınmaması için bir hükm-i hümâyûn talebinde bulunduğu kaydedilmiştir. Hastalık, sakatlık (meriz) bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nde seferlerden muafiyet için gerekçe olarak kabul görebilmektedir.²⁹ Rum Beylerbeyi'ne gönderilmiş H.990/M.1582 tarihli benzer bir hükümde de, sefer için gücü olmayan marîz ve yaşlı sipahilerin ayrılarak kendilerine memleket muhafazası gibi fiziksel yeterliliklerine daha uygun görevlerin verilmesi bunu destekler niteliktedir.³⁰ H.980/M.1572 tarihli vesikada ise yeniçerilerin, güçlü ve kuvveti yerinde olanlara koruma görevi verildiği, yaşlı ve sakat olanlara ise sefer teklif edildiği, hâlbuki koruma görevinin fiziksel bakımdan uygun olmayanlara verilmesi gerektiğine dair Yeniçeri ağasına gönderdikleri arzuhalde³¹ herkesin fiziksel gücüne uygun görevin verilmesi konusundaki yaklaşımı görebilmek mümkündür.

Tımar sahiplerinin hastalıkları sebebiyle mevcut tımarlarının korunmasına yönelik arşiv kayıtlarında pek çok hüküm bulunmaktadır. İlgili hükümlerden, devletin engellilik, yaşlılık, hastalık gibi nedenleri mazeret olarak uygun görüp ilgili kişilerin başvurularına olumlu cevap verdiği anlaşılmaktadır. H.1111/M.1699 tarihli bir hükümde Niğbolu'nun Ruscuk nahiyesine bağlı Maraş ve bazı köylerde tımar tasarruf etmekte olan Musa'nın marîz ve alîl olduğunu,

27 Abdülkadir Özcan, "Dilsiz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994) IX: 304-305.

28 BOA, İE, 2/220.

29 BOA, MD 37/2214.

30 BOA, MD, 44/177.

31 BOA, MD, 19/285.

tımarına zarar gelmemesi için kaydına şerh verilmesini talep ettiği istidasının (dilekçe) kabul edildiği belirtilmektedir.³² H.963/M.1555 tarihli vesikadan Prizren Sancağı'nda tımar tasarruf etmekte olan Mustafa adlı sipahinin, Kilis Beyi ile kış akınlarına katıldığı, dereye düşerek marîz olduğu ve Mehmed Paşanın mektubu üzerine kendisine tımar bedeli verildiğine dair olan kayıttan³³ ise devletin sefer esnasında meydana gelen yaralanmalardan mağdur olanlara zararlarını tazmin edici yardımlarda bulunduğu görülmektedir. H.967/M.1559 tarihli kayıtta ise 3.600 akçelik tımar tasarruf eden Nail'in, marîz olduğuna diğer sipahilerin şahitlik ettikleri, bu nedenle tımarının yine kendisi tarafından tasarruf edilebilmesine dair beylerbeyine gönderilen hükümde³⁴ engelliğin mevcut statünün korunmasında önemli bir mazeret olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde engelli reayaya sadaka yardımları da yapılmıştır. H.978/M.1570 tarihli hükümde, Ahmed b. Mehmed adındaki kötürümün Boyabad hasarının gelirinden günlük 1 akçe yardım aldığı, fakat has eminleri tarafından söz konusu istihkakın kesildiği görülmektedir. Söz konusu sadakanın kendisine ödenmeye devam etmesine dair karardan, yapılan nakdi yardımı görmek mümkündür.³⁵ H.978/M.1579 tarihli başka vesikada gözlerinden malul olup herhangi bir maaşı olmayan Ali'nin başvurusu üzerine kendisine Sultan Vakıflarından günlük 2 akçe ve bir öğünlük yemek verilmesine karar verilmiştir.³⁶

Devletin sosyal güvence olarak engellileri emekli maaşına bağladığı erken tarihli arşiv kayıtlarına geçmiştir. H.963/ M.1555 tarihli olan çeşitli evraklardan devletin engellilere emekli maaşı bağladığı açıktır. Bunlardan Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa'nın vasıtasıyla yapılan başvuruda Hassa Bostancılarından Hızır, Yusuf, Ali, İlyas, Cafer, Nasuh ve Ferhad adlı şahısların marîz oldukları ve kendilerine oturak verilmesi talebinden³⁷ engelliliğin emeklilik için geçerli kabul edildiği anlaşılmaktadır. Sipahioğlanlarından Mustafa'ya marîz olmasından oturak bağlanmasına yönelik evrak da aynı kabildendir.³⁸ Sağ ulufecilerden, Hüseyin b. Yakub'un felç olması nedeniyle yaptığı başvuruda ulufesinin oğlu Mustafa'ya verilmesi, kendisine de Eyüb Ensari Vakfı gelirlerinden oturak tahsis edilmesiyle ilgili olan evrak da başka bir örnektir.³⁹ H.981/M.1573 yılına ait vesikada Sultan Selim Han Vakfının mütevellisi olan Ali'nin lüknet

32 BOA, AE, 64/6734.

33 BOA, MD, 2/1327.

34 BOA, MD, 4/24.

35 BOA, MD 41/243.

36 BOA, MD 37/2433.

37 BOA, MD, 2/48. Kapıkullarına verilen emekli maaşına oturak/mütekaid adı verilmekteydi, Bkz, Mehmet Mert Sunar, "Ulufe", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), XLII: 125.

38 BOA, MD 2/467.

39 BOA, MD 2/1481.

olduğu için emeklilik maaşı (oturak) olarak 30 akçe bağlandığı kaydedilmiştir.⁴⁰ Aynı tarihli başka bir kayıtta ise Ohri Sancağı dâhilinde Debre-i Zir nahiyesinde yer alan Poporança köyü tımar gelirini tasarruf etmekte olan Ayas Paşa'nın akrabası Ferhad'ın, Kıbrıs'ta iken Elkas Seferi'ne katıldığı, burada kolunun kesildiği, artık sefere katılamayacağı belirtilerek 3.000 akçe ile emekli olması kararına varılmıştır.⁴¹

Osmanlı Devleti engellilere gösterdiği ayrıcalığı sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de tanımıştır. H.1105/M.1695 yılına tarihlenmiş evrakta İstrati veledi Yorgi'nin sağ ayağının kötürüm, kendisinin ayrıca yaşlı olduğu gerekçesi ile cizyeden muaf tutulmasına dair kayıt buna örnektir.⁴² H.1193/M.1779 tarihinde Dimetoka'nın Karapınar köyünde oturmakta olan Panaki adlı gayri Müslimden, ma'lûl olması gerekçesiyle cizye alınmamasına istinaden düzenlenmiş evraktan din ayırımı gözetilmeksizin tüm tebaanın engellilere yönelik pozitif yaklaşımdan istifade edebildiğinin bir başka örneğidir.⁴³

Engellilerin Osmanlı Devleti tarafından çeşitli yardımlarla desteklenmesinin yanında özel durumları nedeniyle dışlanmadıkları anlaşılmaktadır. H.1100/ M.1682 tarihli evraka göre Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Ali'nin 14.000 akçe geliri olan tımar tasarruf ettiği, ihtiyar ve marîz olduğundan sefere katılmadığına ancak bu yüzden rencide edilmemesi gerektiğine ilişkin kayıt buna örnek teşkil eder.⁴⁴ H.1106/M.1694 tarihli benzer bir evrakta Sofya, Yeni-köy'den Ranco veledi Yorgo'nun ayağından yaralı olduğu için senelik yarım cizye alınması, fazla cizye talep ederek rencide edilmemesi buyurulmuştur.⁴⁵ Söz konusu hüküm aynı zamanda tanınan ayrıcalıklardan gayrimüslimlerin de istifade ettiklerinin göstergesidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'ne ait arşiv kaynaklarındaki çeşitli hükümler, yazışmalar ve tutulan kayıtlardan anlaşıldığına göre engellilere bazı imtiyazlar sağlanmıştır. Vergi muafiyeti, maddi yardım, fiziki durumuna uygun görev verme, maluliyeti nedeniyle emekli etme, mevcut haklarını muhafaza etme başlıkları altında söz konusu ayrıcalıkları toplamak mümkündür.

Osmanlı Devleti, engellileri, tamamen içtimai hayattan koparıp toplumdan tecrit etmemiştir. Tahrir kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla engellilerin tamamına vergi muafiyeti ta-

40 BOA, MD, 25/ 871. Lüknet terimi kekemelik, dilde tutulma, bazı harfleri farklı telaffuz etme anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz, Cemal Kurnaz, "Lüknet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), XXVII: 255.

41 BOA, MD, 25/754.

42 BOA, MD 44/4347.

43 BOA, AE, 79/5505.

44 BOA, İE, 3/254.

45 BOA, AE, 4/350.

nınmamıştır. Engelli olan raiyyetin bazılarının aynı zamanda çift, bennâk, nim çift gibi vergi mükellefliklerinin üzerlerine kayıtlı olması her engellinin muaf olmadığını gösterir. Devlet, üretebilecek, katkıda bulunabilecek durumda olan herkesi mümkün mertebe bu dinamiğin içerisine dâhil etmiştir. Kayıtlarda engelli oldukları belirtilip aynı zamanda vergi mükellefi olanlar muhtemelen ya engellilik oranları toprak işlemeye elverişli olup askerlik yükümlülüğüne uygun olmayanlardır; ya da mevcut topraklarını hanesinde işleyebilecek durumda olanlardır. Ancak her türlü durumda devletin üretimi cazip hale getirmeye çalıştığı aşikârdır.

Kaynakça / References

Arşiv Belgeleri (Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA)

BOA, İbnülemin (İE), 2/176; 2/220; 3/254.

BOA, Ali Emiri (AE), 4/350; 64/6734; 79/5505.

BOA, Mühimme Defteri (MD), 2/1327; 4/24; 8/506; 15/1294; 19/285; 25/871; 37/2214; 37/2433; 41/243; 44/177.

BOA, Tahrir Defteri (TD), 50; 77; 309; 311; 385; 494; 498.

Resmi Gazete

Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik (2019, 20 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 30692).
Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/30692.pdf>

Araştırma Eserleri

Çağatay, Neşet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 32 (1947): 483-511.

Dilik, Sait. "Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 43/1 (1988): 41-80.

Emecen, Feridun. "Bennâk". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. V: 458. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Günay, Ramazan - Görür, Halil İbrahim. "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi". *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXII/53 (2013): 57-76.

İnalçık, Halil. "Çiftlik". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. VIII: 313-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

İpşirli, Mehmet. "Enderun". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XI: 185-187. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Kurnaz, Cemal. "Lüknet". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XXVII: 255. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Özer, Salim. "İslam ve Diğer Medeniyetlerin Engelliye Bakışı". *Bilimname* XXVIII/1 (2005): 61-63.

Özcan, Abdülkadir. "Dilsiz". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. IX: 304-305. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Sunar, Mehmet Mert. "Ulufe". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. XLII: 124-126. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim: 25 Haziran 2019 www.sozluk.gov.tr

Türkoğlu, İrfan. "Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye'de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik". *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013): 275-305.